

res, da vez med umetniškimi delom in družbo ni zmeraj jasno vidna in lahko razložljiva. Med Prešernovimi pesmimi in revolucijami 1850—1849 so mnoge vezi, vendar jih je treba iskati in zasledovati skoraj prav tako prizadevno kakor med nekimi (na oko popolnoma) pesimističnimi Cankarjevimi novelami in delavskim gibanjem. Prepričan sem, da tudi dandanašnji pogostokrat rastejo pozitivne oblike kritike iz v bistvu negativnih, če ne napredni stvari naravnost sovražno usmerjenih ideologij in nasprotno: namreč da iz v bistvu napredne politične usmerjenosti lahko zraste ožina in puščoba z birokratsko negativnim učinkom. O vsem tem je res tudi že nekaj spregovoril Boris Ziherl.

Edina estetika, ki pa je naprednim ljudem primerna, je seveda (ne »klasična«, temveč) dialektična estetika, »lepotni« izraz, gledan v razvoju, v medsebojnem vplivanju ideje in instinkta posameznika in družbe. V estetskemu presojo moramo z velikim spoštovanjem vključevati tudi nekatere umetnosti, nastale v družbah, ki so nam tuje, n. pr. azteško, umetnost Maya — Indijancev, črncev države Benin in že celo — to se razume — stvaritve velikih azijskih kultur, Indije in Kitajske. Vse to je treba postavljati (ne pod, temveč) ob umetnost stare Grčije in visoke renesanse ter tako dobiti merila, ki so boljša, globlja, bolj dognana kakor vse, kar je mogoče izvajati iz kakršnih koli *samo klasičnih* norm. Mislim, da je to edino znanstveno, napredno, človečansko in tudi marksistično v pomenu družbene dialektike.

Branko Rudolf

MED KNJIGAMI

EDVARD KARDELJ (SPERANS)

RAZVOJ SLOVENSKEGA NARODNEGA VPRAŠANJA

Odvč bi bilo omenjati pomembnost in vlogo prve izdaje Speransovega Razvoja, ki jo je ta odigrala v usodnih, a v zgodovini našega naroda nadvse pomembnih dneh na večer pred drugo svetovno vojno, v času NOB in v vsem nadaljnjem razvoju naše socialistične revolucije. Kljub prepovedi in takratnemu državnemu indeksu se je knjiga širila ilegalno ter je kot jasen in nezmotljiv prerok kazala zmagovito in edino pravo pot slovenskemu narodu iz slepe ulice, v katero je zašel ne po krivdi svojih ljudskih množic. Zato je — rečeno brez pretiravanja — slovenski narod v veliki meri po zaslugi Speransove knjige našel to pravo pot v NOB, v kateri je istočasno kot z okupatorji obračunal tudi s svojimi notranjimi sovražniki, velikimi krivci dolgotletnega narodnega zatiranja in aprilske katastrofe 1941. Nemala zasluga Speransove knjige je bila prav v tem, da si je slovenski narod z revolucijo priboril pravo svobodo in rešil v družbi z ostalimi jugoslovanskimi narodi tudi svoje narodno vprašanje, postavljeno sicer pravilno in revolucionarno že leta 1848.

* Državna založba Slovenije, Ljubljana 1957. Str. LXXVII in 400.

Pred nami je sedaj druga, pregledana izdaja. Kot pravi avtor sam v uvodu k tej drugi izdaji, so v njej le manjše spremembe in dopolnitve (str. XII).

Namen tega sestavka ni kritična ocena te druge izdaje Kardeljevega Razvoja, temveč samo poročilo o njej. Ne seveda zato, ker je avtor eden od najuglednejših jugoslovanskih marksističnih teoretikov in politikov, temveč iz enostavnega razloga, saj so v tej izdaji popravljena, dopolnjena ali izpuščena vsa tista mesta iz prve izdaje, spričo katerih bi mogel zgodovinar le postaviti nekaj kritičnih pripomb. Na vsak način pa seveda s poudarkom, da s tem bistvo knjige — marksistična analiza in sinteza stoletne zgodovine slovenskega naroda — v ničemer ne izgublja na vrednosti. Tudi druga izdaja Razvoja bi seveda ničesar ne izgubila na svoji vrednosti in izredni pomembnosti tudi za slovensko zgodovinopisje, če bi se ob nekaterih nebitnih in sekundarnih formulacijah le sprožila znanstvena debata v strokovnem zgodovinskem časopisju. Pri tem bi bilo treba seveda upoštevati, kaj poudarja avtor sam v predgovoru k drugi izdaji. Tako pravi, da je za to sintezo »zbiral material in tudi dajal akcent tistim zgodovinskim procesom, ki so najbolje mogli osvetliti pot naši generaciji in njeni borbi za družbeni napredek sploh in za napredek slovenskega naroda posebej« (XIV). Ali pa: Kar se slovenske zgodovine tiče, je Razvoj »bolj politično-teoretsko-analitični komentar k splošno znanim zgodovinskim dejstvom, oziroma splošno sprejetim zgodovinskim domnevam, kakor pa raziskovalno delo na zgodovinskem področju« (LXXVI). Ali kot pravi avtor na drugem mestu: »V analizi konkretnih zgodovinskih procesov je bil poudarek na tistih momentih in faktorjih, ki so lahko pomagali pri orientaciji v aktualnih razmerah... a v teoretičnem obravnavanju naroda... na tistih momentih, ki so se pojavljali na dnevnem redu aktualne idejne in politične borbe« (XVII—XVIII). Zelo jasno pa avtor poudarja, da noče, da bi postalo delo »niti abstraktna, akademska razprava niti preprosta propaganda za Komunistično partijo Slovenije, marveč objektivni prispevek k teoretičnemu razjasnjevanju konkretnega problema, ki je bil v centru slovenskega političnega življenja (LXVII).

Osnovni namen Razvoja — in temu namenu so drugi podrejeni — je bil »zbrati zgodovinske in teoretične argumente za neogibnost revolucionarne akcije pod vodstvom delavskega razreda« (XIV). Aktivna borba Komunistične partije proti nevarni zunanjepolitični situaciji (naraščajoča fašistična nevarnost) in proti nezdravim notranjim razmeram (neresena nacionalna vprašanja, nedemokratskost političnega sistema, apatija in nesposobnost ljudskih množic doseči socialne in ekonomske zahteve, nevarne tendence kapitalizacije pred fašistično agresijo, obešanje na rep takratni zapadni politiki, separatistične frankovsko-klerikalne tendence, borba za enoten antifašistični blok in naslonitev Jugoslavije na Sovjetsko zvezo), — vse to naravnost sili avtorju pero v roke. Opozoriti hoče slovensko ljudstvo, da se mora »aktivno pripraviti za obrambo pred rastočo nevarnostjo ekspanzije fašističnih sil, da razkrinka najraznovrstnejše reakcionarne tendence... in da pokaže na realne mednarodne zaveznike slovenskega in vseh jugoslovanskih narodov v borbi proti fašistični agresiji« (XIX). Izrecno pa poudarja, da je namen knjige tudi prispevek k teoretični borbi komunistov na področju nacionalnega vprašanja in uvajanje »marksistične dialektične metode v analizo zgodovinskih procesov pri nas« (XXVIII).

O slovenskem zgodovinopisju — »vse do današnjega dne« — avtor nima ugodnega mnenja (XXIX), je pa daleč od ambicije, da bi »popravljal« stanje, kakršno pač je; zato hoče osvetliti le »nekatero pojave na nov način in s tem zavestno »dregniti« v nekatere teze slovenskega zgodovinarstva... da bi vsaj s površno in posredno kritiko osvetlil nekatere tistih tez v slovenskem zgodovinarstvu, ki so bile izrazit plod vpliva vladajočih reakcionarnih ideologij v preteklosti« (XXX).

Skratka, v tem uvodu k drugi izdaji je poleg omenjenega poudarjenih še veliko zelo važnih misli. Avtor govori o vsebini 27. marca 1941, o delu KPJ od tega časa do začetka okupacije in o delu buržoazije v tem času. Pokaže, kako KP prevzame vodstvo in dvigne »iz blata zastavo nacionalne neodvisnosti narodov Jugoslavije, kamor jo je odvrgla izdajalska in strahopetna roka srbske, hrvaške in slovenske buržoazije« (XXXVIII). Posebej govori o Sloveniji v tem razdobju (XXXIX—XLIII), govori o nastanku OF in njeni platformi (XLIII) in končno posebej poudarja svojevrstno povezavo NOB z elementi demokratične in socialne revolucije.

Ko razpravlja o novi Jugoslaviji, poudari na začetku, da je v njej narodnostno vprašanje načelno rešeno (XLVII), čeprav niso še »likvidirani vsi faktorji, ki bi mogli delovati v smeri akutnega odpiranja tega ali onega aspekta« (XLVIII). Obstaja pa seveda še vedno to vprašanje v problemu slovenskih narodnih manjšin v drugih državah. Da ne bi prišlo tudi v Jugoslaviji do kakršnega koli zaostrovanja med svobodnimi in demokratičnimi jugoslovanskimi narodi, je treba paralizirati tri faktorje: idejne in politične ostanke klasičnega buržoaznega nacionalizma (XLIX), birokratski centralizem in njegovo idejno-politično manifestacijo, veldržavni hegemonizem, (L) in velike razlike v gospodarski razvitosti posameznih delov Jugoslavije (LIII).

Dalje avtor načenja in razvija teoretično, a za nas že tudi praktično vprašanje o bodočnosti naroda in o zblíževanju ter spajanju narodov. Ko podaja definicijo naroda — narod je »zgodovinski socialno-ekonomski in kulturno-politični pojav, ki je nastal v določenih pogojih družbene delitve dela« (LVIII)— poudarja, da se danes narodi zblížujejo, kar pa ne pomeni asimilacije ali celo spajanja jezikov, temveč le naravno kulturno asimilacijo, ki ni nekaj avtomatičnega, temveč je mogoča le z vzporednim razvojem proizvodjalnih sil« (LXIII). Odločno odklanja z ozirom na »jugoslovanstvo« vsako nasilno ali umetno spajanje jezikov ali kulture, poudarja pa organsko rast in krepitev socialistične skupnosti delovnih ljudi vseh jugoslovanskih narodov in afirmacije njihovih skupnih interesov na podlagi socialističnih odnosov (LXIV). Rezultat tega procesa bo vse večje zblíževanje naših narodov, ne bo pa nastal neki nov »jugoslovanski« narod (LXV).

Končno je govora še o spremembah in dopolnitvah druge izdaje, ki so bile najprej potrebne že zaradi tega, ker je bila prva izdaja — spričo tedanje ostre državne cenzure — pisana v »svojevrstnem, ezopovskem jeziku« (LXVIII). Dve vrsti sprememb sta, redakcijske in vsebinske. Od vsebinskih sta pomembni le dve: izločitev in dopolnitev formulacij, pisanih pod vplivom nepravilnih in nepopolnih Stalinovih tez o nacionalnem vprašanju (LXIX do LXX) in pravilnejši prikaz Krekovega krščansko socialističnega gibanja (LXXV sl.)

Ob sklepu uvoda poudarja avtor dvoje razlogov za ponovno izdajo uvoda. Prvi je, da naj knjiga predstavlja »karakteristični dokument svoje dobe, dokument borbe demokratičnih sil našega ljudstva na čelu s Komunistično partijo za nacionalno osvoboditev, za ljudsko demokracijo in socializem,« drugi razlog pa je, da naj bo knjiga »poskus marksistične osvetlitve nekaterih momentov naše nacionalne zgodovine, ki so jih v slovenskem zgodovinarstvu pod vplivom vladajočih reakcionarnih ideologij subjektivno tolmačili, podcenjevali ali precenjevali« (LXXV—LXXVII).

Poglejmo po tem poročilu k uvodu v drugo izdajo na kratko knjigo samo. Kot je bralec morda že opazil, se v veliki meri poslužujem avtorjevih citatov, česar se bom držal tudi naprej, in to zaradi tega, ker si je težko misliti boljših in točnejših formulacij bistvenih ugotovitev, kot jih ima avtor sam. V prvem poglavju — *Splošne pripombe k narodnemu vprašanju* — je glavna teza vložena v pojem in vsebino narodnega vprašanja. Vse trditve so podkrepjene s primeri iz zgodovine (od antike dalje) in glavne od teh so: Narodi nastajajo na prelomu družbenega razvoja iz fevdalizma v kapitalizem (1), čeprav so bile države že pred njimi (3). Narod je zgodovinski pojav (24), »specifična ljudska skupnost, nastala na podlagi družbene delitve dela epohe kapitalizma, na strnjenem ozemlju in v okviru skupnega jezika in blizke etične ter kulturne sorodnosti sploh« (34). Ob krizi fevdalizma in s pojavljanjem kapitalističnih tendenc, ob odnosih, ki zahtevajo večje ljudske skupnosti, se začno narodi tudi zavedati samega sebe (9, 11). To je rojstvo »narodnega prebujenja« in začetek narodnega vprašanja v klasičnem pomenu besede, katerega zavestni nosilec je — kljub močno razvitim kmečkim gibanjem 15., 16. in 17. stoletje — le buržoazija (11). Od te narodne zavesti naredi narodno vprašanje velik revolucionarni razvoj. V boju z ostanki fevdalnega reda nastopa kot ljudsko gibanje pod vodstvom buržoazije za narodno zedinjenje, v imperialistični dobi pa dobi novo vsebino, vsebino borbe za osvoboditev izpod tuje nadvlade (42). Če je v prvi fazi hegemon ljudskih množic buržoazija, je v drugi fazi buržoazija hegemon samo še dotlej, dokler ne »prijenja revolucionarno gibanje množic preraščati okvire buržoaznih razrednih interesov« (49). Zato nastopi nov hegemon, delavski razred s svojo avantgardo, ki se poveže s kmečkimi množicami in delovno inteligenco (51). To seveda nujno vodi do spopada med proletariatom in buržoazijo (52).

V drugem poglavju — *Od plemena do fevdalnega ljudstva* — je podan zelo zgoščen zgodovinski pregled starejše slovenske zgodovine in časa, ko narodnostnega vprašanja še ni. Po večstoletnem odporu premagajo slovanska plemena »socialni vplivi in meč germanskih fevdalnih osvajalcev« (59). Po Samovi plemenski zvezi in slovensko-bavarski protiobrski zvezi nastajajo nove fevdalne tvorbe (marke) in s tem »fevdalno ljudstvo, kjer dominira lokalna in provincialna zavest« (62—63). Razpad stare slovanske patriarhalne skupnosti odpira pot tudi krščanstvu, kulturni in misijonski akciji tako zahodne kot bizantinske cerkve (Ciril in Metod) (66—68). Vkljub vsemu temu ostanejo Slovenci ves čas klasičnega fevdalizma v glavnem tlačani, Nemci in katoliška cerkev pa njihovi fevdalni gospodje (70).

Tretje poglavje, *Kriza fevdalnega sistema in revolucija slovenskih kmetov*. Na novo nastajajoče kapitalistične tendence začno spodkopavati fevdalne zemljiško-cehovske odnose (prehod od naturalne na denarno rento). Na fevdalca vedno bolj pritiska ekonomska in politična moč na novo nastajajoče

trgovske buržoazije in fevdalec išče izhoda v vedno večjem pritisku na kmetatlačana. Posledica tega je spopad med fevdalcem in fevdalnimi odnosi na vasi. Tlačan se dviga v borbo »za staro pravdo«. Bistvo te borbe razlaga avtor kot borbo kmeta za fiksiranje »starih kvantitativnih odnosov v obveznostih do fevdalca, tako da bi ves rezultat povečane produktivnosti dela pripadel njemu in ne zemljiškemu gospodu« (78). Ali na drugi strani: »Z geslom ‚za staro pravdo‘ se je kmet dejansko boril za svoj presežek dela, za svojo ekonomsko samostojnost, za svojo vlogo na svobodnem trgu in s tem tudi za vse tisto, kar je bilo potrebno za razvoj novih kapitalističnih odnosov... V geslu ‚za staro pravdo‘ se je torej izražal oster napad na obstoječe družbene odnose, napad na celoten družbeni sistem, čeprav se uporne kmečke množice same niso zavedale tega dejstva« (121).

Brez dvoma so kmečki upori in z njimi — kakor kaže — povezana reformacija in nezadržna krepitev absolutne monarhije, jasni znanilci velike družbene krize in fevdalnega sistema. Več ali manj jasno se v glavnem formirajo trije tabori: fevdalnoreakcionarni, meščanskoreformistični in revolucionarni kmečkoplebejski, ki juriša na fevdalni sistem, skupaj z meščanskim pa tudi na idejnega nosilca fevdalizma, katoliško cerkev.

Na Slovenskem se reformacija pojavi najprej kot »megleno in neopredeljeno idejno vrenje v tlačanskih množicah in zlasti v kmečkih puntih ob začetku 16. stoletja« (81). Za tem začno tudi k nam prodirati v glavnem Luthrove ideje, in to med meščanstvo in inteligenco, kot akciji proti absolutističnemu monarhu pa se jim pridruži tudi del plemstva. Avtor pripisuje reformaciji sledeče pomeni: 1. Da obudi težnjo po samostojni politični in kulturni afirmaciji slovenskega ljudstva (82), kar pomeni »prvi korak k formiranju slovenske nacionalne zavesti« (98); 2. Da so se progresivne in revolucionarne sile razvijale v »nedrih slovenskih tlačanov« (85) in 3. Da se pojavi zahteva po svobodi znanstvenega raziskovanja, po pritegnitvi meščanov in celo kmetov v skupščine deželnih stanov itd. (83).

Ko govori o neuspehih reformacije, loči avtor revolucionarne verske sekte, ki kmalu preminejo (pod silo ali same od sebe) od Trubarjevega gibanja, ki tudi ni bilo enotno in se zlasti njegovo plebejsko levo krilo ni razvijalo dalje. Poudarja, da Trubar le ni imel razumevanja za revolucionarne kmečke zahteve in mu je bila revolucionarna perspektiva tuja (91, 92). Zato lahko zmagata kot orodje absolutnega monarha protireformacija (Hren) (96). Avtor poudarja, da reformacija in kmečki upori pomenijo »različne zavestne politične reakcije na iste objektivne procese v tedanjem družbenem sistemu« (97), ali drugače, da so položili »temelj slovenskemu narodu« (124). Kot religiozno gibanje je reformacija pri nas sicer izginila, po svoji vsebini pa se je nadaljevala še stoletja v kmečkih uporih.

Kmečki upori so torej najtesneje povezani z reformacijo. Trajali so dolga stoletja, da bi pa zmagali, še ni bilo dovolj objektivnih in subjektivnih pogojev. Predstavljajo »proces veličastne revolucionarne demokratične borbe slovenskega ljudstva, ki je v temeljih pretresala fevdalni sistem na slovenskih tleh... in je eden najvišjih progresivnih vzponov slovenskega ljudstva« (112).

Četrto poglavje: *Obdobje narodnega prebujenja*. Je to razdobje velikega revolucionarnega procesa, v katerem so sile porazdeljene takole: na eni strani so progresivne sile buržoazije, kmetov, malomeščanov in nastajajočega proletariata, na drugi strani pa dosti enoten sovražnik, absolutna monarhija

kot zaščitnik fevdalnega reda. V tem času nastane in se izoblikuje slovenski narod v modernem pomenu besede (148), tedaj torej, ko je »prosvetljeni absolutizem olajšal proces rasti kapitalizma« (53). Veliki revolucionarni procesi tega razdobja postavijo na dnevni red likvidacijo fevdalnih odnosov, splošne demokratske zahteve in narodno vprašanje. Domače silnice in tuje, ki podpro in pripomorejo k nastanku slovenskega naroda, so: delo očeta Pohlina, slovenski (in avstrijski) janzenizem, Zoisov krog, francoska okupacija (Ilirija), pritisk germanizacije itd.

Peto poglavje: *Slovenski narod v buržoaznodemokratski revoluciji*. Revolucionarni val, katerega sproži francoska revolucija, poskuša zajeziiti permanentna kontrarevolucija Svete aliance in več njenih kongresov, a se ji to ne posreči. Pod Metternichom vlada v Avstriji le navidezno zatišje in je to mir pred viharjem. Metternich se opira na fevdalno plemstvo, velike bančnike, na posebno avstrijsko birokratsko kasto in na cerkev. Tem silam stoji nasproti napredna industrijska buržoazija kot »glavni faktor opozicije proti absolutističnemu sistemu« (182), proletariat, drobna buržoazija in del kmetov, ki se je hotel rešiti podložništva. Čeprav je ta revolucionarnodemokratski tabor na Slovenskem še šibek, je vendar dal slovenskemu ljudstvu »Franceta Prešerna, pri katerem so se obćedemokratske težnje zlele v klasično umetniško obliko, po vsebini pa predstavljajo najbolj zrelo politično miselnost pri Slovencih v tem razdobju« (185). Temu naprednemu slovenskemu taboru stoji nasproti dosti močnejši reakcionarni tabor, z absolutizmom, fevdalnim sistemom in cerkvijo povezani del buržoazije (recimo Bleiweis), ostanki cehovskega meščanstva in pretežni del slovenske, zlasti višje duhovščine.

Stare ideologije, prosvetljenstvo, janzenizem in racionalizem, so odpovedale. Tudi prebujeni slovenski narod je postavljajl nova vprašanja o gospodarstvu, zemljiški odvezi, državnemu sistemu itd. (188). Prišla je revolucija 1848, a ni izpolnila vseh upov. Preden je bil razbit stari absolutistično-fevdalni državni aparat, se je del revolucionarnega tabora, »prestrašen zavoljo perspektiv nadaljnjega razvoja revolucije« (207), pridružil reakciji. Težišče se prenese na reakcionarni parlament, zemljiška odveza postane zvezana z velikimi odškodninami pa tudi vodstva slovanskih gibanj preidejo v tabor kontrarevolucije.

Marca 1848 so vse tri osnovne slovenske struje, konservativna, ilirska in revolucionarnodemokratska, stale pred dvojnim vprašanjem: kaj hoče slovenski narod (Zedinjena Slovenija) in *kako* naj to svojo zahtevo doseže. To je bilo mogoče doseči le na revolucionaren način, s sodelovanjem v revoluciji. Podobno je bilo s kmečko akcijo. Slovenski kmet je marca 1848 dokazal, da hoče zemljo brez odškodnine (na revolucionaren način), a Bleiweis je bil proti takim zahtevam.

Šesto poglavje: *Notranja diferenciacija slovenskega narodnega gibanja*. Čeprav se je marca 1848 zdelo, da je kontrarevolucija zmagala na vsej črti, pa le ni bila izključena možnost, da bi se delavski in kmečki revolucionarni tok nekoč ne združil in ne začel postavljati veliko radikalnejše zahteve kot leta 1848. Spričo reakcionarnega tabora (blok veleposestnikov in nemške liberalne buržoazije) se na slovenskih tleh pojavi nova napredna struja, slovenski liberalizem, ki se spopade z bleiweisovci (Levstik). Tako nastaneta na Slovenskem dva tabora: konservativni-staroslovenski in liberalnonapredni mladoslovenski. Med tema dvema se bo izbojevala bitka za vodstvo sloven-

skega narodnega gibanja. Prvi tabor se oklepa monarhistično-veleposestniških avstrijskih krogov, a liberalni — iz strahu pred delavci! — v glavnem tudi, razen njegovega levega krila z Levstikom na čelu, ki je »neposredni nadaljevalec Prešernovega revolucionarnodemokratskega izročila in izraz demokratičnih in socialnih tendenc za pravo osnovnih ljudskih množic« (241). Le to levo krilo se odločno bori za pravo vsebino Zedinjene Slovenije, katero je skušal mariborski program (1865) ostalega oportunističnega liberalnega tabora (prvakov) zreducirati na golo administrativno vprašanje.

V tem pa je raslo razočaranje vedno širših ljudskih plasti proti politiki »prvakov« (doba čitalnic) in jare gospode. Tako prihaja do velikih taborov, ki zopet obudijo pravo idejo Zedinjene Slovenije in proglasijo »novo orientacijo slovenske politike... orientacijo na bratstvo in pomoč južnoslovenskih narodov v skupnem boju proti nemškomadžarskemu pritisku« (248). Poleg tega predstavljajo tabori »višek slovenskega liberalizma in obenem začetek njegove izolacije od ljudskih množic« (249). V taborskem gibanju namreč nastopajo poleg kmetov tudi delavci in »prav ta nevšečna kmečko-delavska družina je prisilila liberalce k slogi s konservativci in k opuščanju revolucionarnega gesla Zedinjene Slovenije« (255). Tako je ljubljanski južnoslovenski program (1870) velik korak nazaj in predstavlja le še »nekakšne panslavistične sanjarije in iluzije o južnoslovenski skupnosti v okviru Avstrije« (259).

Sedmo poglavje: *Slovinci v imperialističnem obroču*. Z nastopom svetovnega imperializma dobi Slovenija zaradi svoje izredne lege (komunikacija sever-jug in vzhod-zahod) velik pomen; na znotraj pa se oblikuje enotna reakcionarna fronta proti delavskemu razredu, katerega gibanje postaja »priroden zaveznik zatiranih narodov, in narobe... gibanja zatiranih narodov (postajajo) objektivno eno najvažnejših oporišč avstrijskega delavstva v njegovem demokratičnem boju« (279). Jasno postaja, da morejo zatirani avstrijski narodi doseči svobodo le na revolucionaren način in pod vodstvom avstrijskega proletariata.

Iz strahu za razredne interese, čeprav ti naravnost niso ogroženi, se slovenska buržoazija oprijemlje slogaštva; klerikalci se prilagajajo monarhistični reakciji, liberalci pa klerikalcem, v obeh taborih pa se začneja odpor mladine proti izdajalski politiki starinov. V klerikalnem taboru nastaja opozicija v obliki krščanskega socializma, v liberalnem pa razna gibanja od mladoradikalov do preporodovcev. Nato avtor podrobno analizira Kreka in njegov krščanski socializem, in Ivana Cankarja, takrat brez dvoma edino zrelo politično glavo.

S približno tako notranjepolitično strukturo dočaka slovenski narod prvo svetovno vojno, katere prelomno leto 1917 in delno tudi majniška deklaracija sta izsilila veliko gibanje ljudskih množic, ki pod vplivom Oktobrske revolucije prehaja v revolucionarne oblike doma in na frontah. Razpad Avstro-Ogrske monarhije je tukaj. V obeh slovenskih tradicionalnih strankah pa tudi v JSDS prevladajo »radikalnejše« struje, saj gre za reševanje oblasti; JSDS se še posebej povezuje z buržoazijo, ne sicer v Narodnih svetih, pač pa v Narodni vladi za Slovenijo.

Osmo poglavje: *Slovinci v Jugoslaviji*. Ob razpadu Avstro-Ogrske monarhije in ob urejanju države SHS se revolucionarno gibanje ljudskih množic preprejati ne more in zavzema včasih — za buržoazijo — zelo nevarne

oblike (kmečka gibanja za agrarno reformo, nemiri po delavskih centrih itd.). Slovensko buržoazijo (vštevši uradno vodstvo JSDS) je razpad monarhije presenetil in zato našel nepripravljeno. Spričo revolucionarnega vretja prvih povojnih dni in tednov je zato njena glavna skrb združitve »s Srbijo na kakršni koli način in po vsej sili« (320). Tako je bila država SHS »rojena v atmosferi kontrarevolucije« (321) in prva skrb združene velikosrbske, srbske, hrvaške in slovenske buržoazije je bila dušitev revolucionarnega delavskega gibanja in buržoaznodemokratskih revolucionarnih teženj (Obznana, Zaloška cesta, zakon o zaščiti države itd.). Avtor pravi: »Cela vrsta osnovnih vprašanj demokracije, zemlje, nacionalnih odnosov itd. je ostala nerešenih in ta vprašanja — poleg vseh drugih, ki jih poraja sodobni kapitalizem — so glavni teren, na katerem so se formirali in razvijali politični odnosi in nasprotja na Slovenskem in v okviru Jugoslavije po letu 1921« (323). Poleg teh notranjih nasprotij je treba upoštevati še velike aspiracije italijanskega imperializma, celo vrsto nerešenih vprašanj z Avstrijo, Madžarsko in Bolgarijo, naslonitev zunanje politike vladajoče velikosrbske buržoazije na zahodne imperialistične sile, zlasti na Francijo.

Posebej je za usodo slovenskega naroda v tem času značilno taktično laviranje obeh osnovnih slovenskih buržoaznih strank, nesposobnost vodstva JSDS in prepozni nastanek Komunistične partije. Skratka, manjkalo je tistega, kar je za »sodobno socialno revolucijo najbolj potrebno: resnično revolucionarne stranke, ki revolucijsko razpoloženje organizirano zgrabi in vodi« (350). Tako je ostalo slovensko vprašanje v bistvu nerešeno, še važneje pa je poudariti, da je prešlo notranji državni okvir in postalo »sestavni del celotne nove imperialistične konstelacije v Evropi« (352). Po senžermenski, trianonski in rapalski pogodbi so bili Slovenci razkosani med štiri države, kar »spreminja težnje po združitvi slovenskega naroda v naravnega zaveznika tistih progresivnih tokov v sodobni družbi, ki slabe imperializem sploh ter konkretno imperialistično konstelacijo v Evropi posebej in ki olajšujejo borbo za samoodločbo narodov« (352).

Nastane vprašanje, kako je mogoče doseči združitev vseh Slovencev v takih pogojih? Gotovo da ne z revizionizmom, v upanju, da bo povojni »versajski« sistem enkrat le pristal na priključitev primorskih in koroških Slovencev k Jugoslaviji (359). Združitev slovenskega naroda je »stvar njega samega, njegovih najnaprednejših sil in njegovega boja na lastnem terenu in boja proti vsakokratnemu konkretnemu sovražniku... Pod takimi pogoji lahko antiimperialistično vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja računa tudi na podporo naprednih sil v sami Italiji in Avstriji in v vsej Evropi« (343—344).

Deveto poglavje: *Pod pritiskom fašistične ekspanzije*. Nastanek fašizma (nacizma) in vedno prozornejši razvoj njegovih imperialističnih tendenc (od demagoške »borbe proti komunizmu« preko revizionizma »versajskega« sistema do vedno glasnejših zahtev po novi razdelitvi sveta — to pot na račun zapadnih imperialističnih imperijev —) je povzročil vsestransko pregrupacijo sil v mednarodnem življenju (362). Nastaja in se krepi fašistični tabor, tabor, ki je za ohranitev statusa quo, in nevtralni tabor. Drugi tabor, zlasti Francija, se hiti zblíževati s Sovjetsko zvezo in pride do sovjetsko-francoskega pakta, ki je »postal eden najmočnejših stebrov miru« (363).

V tem času postaja slovensko vprašanje »mednarodno vprašanje, ki ga niti v Jugoslaviji, niti v Italiji, niti v Avstriji ne moremo reševati izolirano, ampak samo v skladu s splošno konstelacijo sil napredka in reakcije v mednarodnem obsegu... Največ nepopravljive škode lahko prinese nekemu narodu iluzija, da bo dobil svojo svobodo kot dar za pomoč neki reakcionarni in imperialistični akciji« (567)... »Strategija in taktika sedanjih vodilnih sil našega narodnega boja, se pravi delavskega gibanja, bosta toliko daljnosežnejši in uspešnejši, kolikor bolj bosta znali izkoristiti vse, tudi najmanjše rezerve, tudi najnestalnejšega zaveznika za učvrstitev lastnih pozicij in oslabitev sovražnika« (568).

Deseto poglavje: *Bodočnost slovenskega naroda*. Svojevrsten blok delavstva in srednjih slojev — ljudska fronta v Franciji — predstavlja v prvi vrsti »borbeno sredstvo ljudskih množic (in) je hkrati zarodek tiste zveze osnovnih ljudskih plasti delavcev, kmetov in tako imenovanih srednjih slojev sploh, ki predstavlja bodočnost slehernega naroda« (575). Tako je torej bodočnost slovenskega naroda »odvisna od povezanosti njegovega boja z naprednimi in demokratičnimi ljudskimi silami na čelu z delavskim razredom« (578), ali povedano drugače, v skladu z notranjim in zunanjepolitičnim položajem (takratne) Slovenije in Jugoslavije. Dva momenta bosta odločevala o bodočnosti slovenskega naroda: *objektivni, mednarodnopolitični položaj in subjektivna »pripravljenost Slovencev samih, upreti se zunanjemu pritisku«* (591).

Prav to zadnje je dobilo svoj največji pomen in smisel leta 1941, kmalu po okupaciji in razkosanju naše slovenske in jugoslovanske domovine. Tako ni ne slučaj in še manj samozvanost, da je bil v tistih usodnih dneh naše narodne zgodovine tudi Edvard Kardelj med tistimi odločujočimi komunisti, s katerimi je skupaj lahko mirno poudaril, da sta nastopila oba tista trenutka, ki ju je dobro leto in pol tako jasno predvideval. Mislim, da se ne motim, če trdim, da je prav v tem sekularni pomen Kardeljevega - Speransovega Razvoja.

Metod Mikuz

ANTON INGOLIČ, TAM GORI ZA HRAMOM¹

Zadnje čase je prišlo nekako v modo spotikati se ob aktualnost Ingoličevih del, češ da gre pri tem za neki manjvredni škodljivi element, ki razbija živi kot umetnosti. Res smo svoj čas izraz razvrednotili, ker smo ga natikali efemernim agitkam, prirejenim dnevni politični bojevitosti; če pa ga uporabljamo v pravem pomenu, nam že površen razgled po književnosti to nekoliko vzvišeno stališče ovrže: skoraj vsa velika literatura je vzrasla iz specifike svojega časa in se tem bolj podaljšala v prihodnost, čim bolj v globino in širino je odblisnila duhovno in socialno vsebino v času opredeljenega prostora. Dvomim, da nastanejo iz daljše časovne razdalje sveža in polnokrvna umetniška dela; le prizadetost, razbolelost, vznemirjenje ali navdušenje lahko sproži žive umetniške reakcije, ki so seve lahko izražene na tak ali drugačen način in utegnejo biti tudi proicirane v zgodovinsko preteklost.

¹ Anton Ingolič, *Tam gori za hramom*. Založba Obzorja, Maribor 1956.